

УДК: 130.31:316.613

Дмитро ШЕВЧУК

**ЯК НАШЕ Я «ВПЛІТАЄТЬСЯ»
У МЕРЕЖІ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ...**

Рецензія на книгу: Артеменко А. Топологія Я в мережевих структурах соціуму. – Харків, 2013. – 344 с.

У даній статті представлено рецензію на книгу Андрія Артеменка «Топологія Я в мережевих структурах соціуму». Мережі сьогодні розглядаються як щось очевидне. Вони продукують особливу соціальну логіку і визначають ідентичність. Андрій Артеменко в аспекті ідентичності досліджує фундаментальні (наприклад, залежність ідентичності від оточення, соціальних ролей і статусів) та надзвичайно актуальні (зміна способу розуміння ідентичності) проблеми. Його ідеї проаналізовано в даній статті.

Ключові слова: *топологія, ідентичність, соціальна філософія, мережа.*

Сучасний соціальний простір зазнає суттєвих змін. Вони торкаються не лише соціальних інституцій та форм соціальної поведінки, але й наших уявлень про самих себе (самоідентифікації). Пов'язане це із низкою соціокультурних обставин, які зумовлюють зміну, назвімо це, соціального ландшафту. Сучасність дає нам усвідомлення того, що у своєму розвитку ми прямуємо нелінійно, діємо й мислимо ми також нелінійно, не обмежуємося якоюсь єдиною раціональною моделлю.

Мережі сьогодні сприймаються як щось очевидне. Вони оточують нас, втілюючись в повсякденні практики. Вони перетворилися на найбільш ефективні способи соціальної організації. Можливо, навіть доречно говорити про те, що соціум постає мереживом із мереж, а відтак суб'єктові важко не втрапити у якусь із них. Мережі вплутують нас у свою логіку соціальної дії і взаємодії. Більше того, вони (а не ми) знають, чого ми потребуємо. Не йдеться про якусь конспірологію, радше маю на увазі нові способи отримання і обробки персональної інформації. Для прикладу, згадаймо статтю Еліс Мервік із промовистою назвою «Як на вас накопили досьє» (Мервік, 2014), у якій мова йде про так званий «маркетинг баз даних». За допомогою агрегації персональних даних осіб (зокрема, на основі їхньої поведінки в мережі Інтернет) корпорації, котрі займаються цим видом маркетингових досліджень, витворюють профіль того чи іншого споживача, його вподобань. По суті, відбувається цифрове конструювання ідентичності особи, аби запроєктувати його смаки, потреби, а навіть страхи. Соціальне «преформування потреб»,

про що писав свого часу Герберт Маркузе, використовує нові технології, які є більш ефективними.

Безперечно, ці зміни соціального світу та способів нашої (само)ідентифікації вимагають серйозного соціально-філософського вивчення. Філософія має не лише зрозуміти суть нових феноменів, але й вказати на ті їх негативні наслідки, які становлять загрозу соціальному буттю людини.

Монографія Андрія Артеменка власне й презентує дослідження, яке через призму проблеми ідентичності прагне відповісти як на фундаментальні (наприклад: як ідентичність залежить від оточення, соціальних ролей і статусу? Чи однакова цінність людини та її оточення в їх присутності в світі?), так і надзвичайно актуальні питання (як міняється характер розуміння ідентичності? Чи ідентичність сьогодні є незмінною конструкцією, чи рухливим процесом?).

Вибір ідентичності центральною проблемою проведеного соціально-філософського аналізу не випадковий і обумовлений прийняттям до уваги певних чинників, які обумовлюють актуальність заявленої проблематики. Зокрема, Андрій Артеменко зауважує: 1) значне ускладнення соціокультурних процесів та способів їх реалізації; 2) необхідність перейти від усталеного лінійного та площинного бачення соціальних процесів до їх об'ємного огляду, себто до витворення нового топологічного принципу пояснення взаємодії різних просторів соціального світу; 3) вичерпання модерного «набору» способів (само)ідентифікації. Загалом, в умовах сучасності і сам концепт «ідентичності» вимагає переосмислення, оскільки ми часто стикаємося з проявленням Я, яке уже не може задовільнитися саморозумінням як чітко усталеного картезіанського *cogito*, що є самоочевидністю, аксіомою і сприймається розумом ясно і чітко. У сучасному соціальному світі маємо справу із множинним Я, що передбачає необхідність закладати перспективу мультитопологічності. Крім того, осмислення топології ідентичності витворює передумови не лише для того, аби зрозуміти ситуацію людини в сучасному суспільстві, але й для того, щоб виявити особливі форми соціального простору. Такий підхід дозволяє запобігти утворенню спекулятивних схем пояснення суспільства. Як переконує Андрій Артеменко: «Топологія дає можливість розглянути вплив унікального на формування подій соціального світу, а також повернутися до ідеї ідентичності як здатності утворювати цілісну єдність, під іншим кутом зору» [Артеменко, 2013: с. 17].

Таким чином, відповідно до вищезазначених спостережень, у книзі ставиться низка дослідницьких завдань, виконання яких має на меті закласти основи для цілісної топологічної концепції ідентичності.

По-перше, автор ставить завдання узагальнити підходи до розв'язання проблеми ідентичності в європейській філософії. На основі звернення до модерного філософування детальному аналізу піддано концепцію «республіки образів-Я» Д. Г'юма та «з'єднувальної сили самопізнання» І. Канта, а також розвиток цих концепцій іншими мислителями. По-друге, у роботі вивчається проблема топосу в системі об'єктної просторовості. Для цього Андрій Артеменко звертається до онтологічної проблеми топосу в філософії Аристотеля і М.Гайдеггера. По-третє, у монографії піднімається проблема топології ідентичності в контексті мінливості та активності соціального простору. Автор зосереджується передусім на концепції суб'єкта в системі правової ідентифікації та на основі цього виокремлює такі форми ідентифікації як актор і актант.

Вивчаючи концепції ідентичності, Андрій Артеменко прагне довести, що сучасна проблема ідентичності пов'язана не з ідеєю розпорошення суб'єкта, що породжена постмодерною філософією, а з самою появою концепту «суб'єкта» в модерній філософії. Доволі часто нелінійність та плинність сучасного світу пояснюють, відсилаючись до концепту Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі «ризому». Однак цей концепт не наголошує на тому, що світ втрачає свою єдність, він радше звертає нашу увагу на пошук і розуміння нових форм творення єдності. Андрій Артеменко зауважує, що гасла, які нині лунають про «кризу ідентичності», «втрату стрижня», «розпорошення» слід розуміти, насамперед, як пошук «ширшого підґрунтя», яке перетворює світ у щільне середовище. Це ще раз підкреслює, що визначення ідентичності пов'язується із проблемою просторового топосу. А з огляду на сучасну європейську філософію (передусім феноменологічну традицію), на думку Андрія Артеменка, ідентифікація суб'єкта здійснюється завдяки можливості виокремити себе через оточення (це відсилає до гайдеггерівського «Я» як структури самовиявлення світу) і осягнути створення оточення через усвідомлення своєї присутності («Я сам» в філософії Е. Гуссерля). Постаті М. Гайдеггера і Е. Гуссерля з'являються у книзі не випадково. Автор закладає їхні роздуми про Я як певні моделі: «Проблема цілісності і множинності Я в філософії минулого століття виникає як відбиття двох підходів до її розгляду: гайдеггерівське “Я” як структура самовиявлення світу та гуссерлівське “Я сам”, що не є частиною об'єктивного світу, бо належить до світу, зміст якого створено “мною” і “для мене”. Це можна сприймати як основу всіх наступних диграфів чи подвоєнь, які мають відобразити розуміння ідентичності...» (Артеменко, 2013: с. 79). При аналізі понятійної генези проблеми єдності і множинності Я, Андрій Артеменко звертається до таких понять як «самість», «ідентичність», а також дещо «незвичного для вуха» поняття «яйності». Саме через традицію викорис-

тання цих понять прослідковується становлення проблеми множинності ідентичності.

У частині присвяченій топології ідентичності Андрій Артеменко зосереджується на декількох важливих аспектах даної проблематики. Першим виступає розгляд онтологічної проблеми топосу як зв'язку речі і оточення

Другим аспектом цієї частини роботи виступає зв'язок концептів тіло і топос. Звернення уваги на цей аспект, як переконує автор, дає можливість усвідомити процес покладання межі простору, який людина вважає «своїм». Звісно, проблема ідентичності тісно пов'язана із тілесністю. Тіло – це не лише певна онтологічна даність моєї присутності в світі, але й передумова до культурного освоєння світу (у монографії А. Артеменка на це звернуто увагу, коли зауважено, що досвід контакту із зовнішнім світом, що здобувається завдяки тілесності, перетворюється на спосіб присвоєння зовнішнього світу, елемент конструкції габітусу). Разом з тим, не можна оминати увагою, що тілесність може виступати у колективному вимірі. І тут також маємо важливу передумову для соціальної ідентифікації індивіда. Йдеться про приналежність до колективного тіла (як тут не згадати модерні біополітичні трансформації соціального простору). Нині ж, мабуть, доречно говорити про те, що колективне тіло «віртуалізується» (певним початком цього є становлення ідеї нації, яка виступає, за влучним окресленням Б. Андерсона, «уявленою спільнотою»).

Важливою проблемою, що піднімається в даній книзі є проблема соціальної активності суб'єкта. Дійсно, надзвичайно складно сьогодні з'ясувати, наскільки ідентичність суб'єкта пов'язується із активною діяльністю, а також яких форм має набувати ця діяльність? Подібні питання набувають гостроти з огляду на те, що в сучасному суспільстві важко визначити справжнього дієвця. А тому класичні розуміння активного соціального суб'єкта мають бути піддані ревізії та узгоджені із сучасними концепціями соціальної активності. Для цього Андрій Артеменко звертається до низки відомих соціологів та соціальних філософів, які піднімали дану проблему – З. Бауман, А. Турен, Ю Габермас. На основі аналізу їхніх концепцій суб'єкта як соціального дієвця у цій частині роботи представлено доволі цікаві роздуми про: 1) активність об'єкта як зваблення; 2) процес визначення ідентичності з огляду на спокусу суб'єкта.

Щодо першого, то йдеться про сприйняття об'єкта як активної складової діяльності суб'єкта. Андрій Артеменко зазначає: «Процес розширення прав особи і задоволення її бажання бути незалежною і самодостатньою, створювати власний образ за своїм бажанням згодом зіткнувся

зі значною проблемою спротиву оточення, точніше його активності» (Артеменко, 2013: с. 161). Відтак, сучасність зумовлює, що взаємини між суб'єктом та об'єктом можна розглядати як ситуацію «зваблення». Одним із феноменів, що породжуються цією ситуацією, на думку Андрія Артеменка, є «смертельна прозорість суб'єкта», що безпосередньо відсилає до проблеми ідентичності. Мова йде тут про «смертельну» прозорість, оскільки набір ознак, які суб'єкт намагається використати для ідентифікації не належить йому, а є радше «позиченим» в оточення. Очевидно, йдеться про «смерть суб'єкта» через його розчинення у зовнішніх стосунках мереж, потоків, фізично-просторової залежності. Можемо сказати, що Я розчиняється в текстуальності світу, а його ідентичність сама стає своєрідним текстом. «Прозорість», у свою чергу, використовується як концепт, що відбиває ситуацію привласнення, сприйняття оточення як тілесного продовження. Тут присутнє своєрідне бажання заволодіти зовнішнім об'єктом, підпорядкувати його собі, керувати ним (приклад, який надibuємо у книзі – це відчуття водієм габаритів автомобіля). Разом з тим, Андрій Артеменко підкреслює, що прозорість – це також (а від себе додаймо, що може й передусім) активність об'єкта, його спокушування суб'єкта, перетворення його меж на фантомні обриси. Як наслідок, межі суб'єкта зливаються з оточенням. Саме через це *«проблема ідентичності постає не як проблема виокремлення з оточення, а як проблема неможливості протистояння злиттю з ним»* (Артеменко, 2013: с. 163).

Розгляд процесу визначення ідентичності є своєрідним продовженням теми зваблення суб'єкта оточенням. Автор лише скеровує його в бік пошуку відповіді на питання: чи формування набору складових ідентичності (а саме, культурних і соціальних цінностей, елементів традицій і новацій, локального і глобального) є стихійним процесом, чи спрямованим, а навіть «авторським» конструюванням? Передусім тут піднімається питання про колективну ідентичність суб'єкта. В ХХ столітті найбільш поширеним вираженням колективної ідентичності була національна. А тому Андрій Артеменко звертає увагу саме на неї. Дразливими для сучасності є, зокрема, прояви «розпорошення ідентичності», коли в структуру колективної ідентифікації «вбудовуються» елементи глобальної культури. Це, власне, демонструє, що проста дихотомія «глобального» і «локального» є лише теоретичним конструктом, насправді ж процеси колективної ідентифікації в умовах сучасності значно складніші. У книзі зауважено, зокрема, те, що під час інституціоналізації процесу «конструювання» ідентичності на основі трансляції глобальної культури через концепти, які забарвлені традицією, бачення нації-держави стає своєрідним «глобальним» творенням локальності. Це можемо спо-

стерігати, наприклад, на основі формування інституцій Євросоюзу, які впливають на політику окремих держав, створення освітнього простору на основі засад Болонської системи освіти, чи конструювання систем колективної безпеки. Проявлення цього процесу демонструється Андрієм Артеменком на близькому для нас досвіді – утвердженні «європейськості» українців.

Розгляд «кейсу України» в аспекті ідентичності присутній також і в наступних частинах книги. Зокрема, в частині книги, яка присвячена топології ідентичності в умовах Прикордоння. Про це мова йде в четвертому розділі книги. Звернення уваги на феномен Прикордоння важливий з декількох причин. По-перше, однією із рис сучасності є втрата поділу на центр і периферію. Смыслові площини накладаються одна на одну, а змісли найбільш чітко проявляються саме на Прикордонні. Зрештою, і Прикордоння виступає доволі умовним терміном, що позначає скоріше плинність і особливе відношення до Іншого. Цілком слушно, що проблематика ідентичності тут проявляється по-особливому. З одного боку, питання ідентичності на Прикордонні актуалізується закономірно, оскільки маємо постійну зустріч з Іншим/Чужим, що зумовлює загострення відчуття «свого», а відтак і концентрацію на собі. Але, з іншого боку, ця концентрація не є замиканням на собі, оскільки постійно постає вимога Іншого, що вимагає респонзивності (якщо згадати ксенологічний проект, розроблений в межах сучасної феноменології).

За висхідну точку проблеми ідентичності на Прикордонні Андрій Артеменко бере проблеми національної ідентифікації в контексті європейської інтеграції із врахуванням в цьому процесі позиції України. Знову ж таки, така оптика цієї проблеми не випадкова. Якщо звернутися до політологічної та культурологічної тематики, то слід зауважити, що після розвалу Радянського Союзу країни Східної Європи (наприклад, Польща, Чехія, Угорщина тощо) зіткнулися із проблемою власної європейськості. Перед ними постав виклик доведення власної європейської ідентичності. Тоді на основі наявних культурологічних, історичних та політичних традицій було витворено концепт Центрально-Східної Європи. Ця ідентифікація зіграла важливу роль в процесі інтеграції цих країн до Європейського Союзу. Перед Україною, а разом з тим і перед Молдовою, Білоруссю, тепер постає схожий виклик доведення власної приналежності до Європи. Очевидно, що Європа тут виступає передусім ідеєю, яка втілюється (завдяки цінностям і особливому способу соціокультурного буття) на певній території. Одним із соціокультурних проєктів, який спрямований на вирішення цієї проблеми є розвиток ідеї європейського Прикордоння, яке, власне, й охоплює території сучасних Білорусі, України і Литви. Звісно ж, при цьому постає необхідність роз-

гляду специфіки Прикордоння як культурного простору, що визначає ідентичність території та її мешканців.

Андрій Артеменко зауважує, що «Україна історично сформувалась у вигляді відкритого комунікативного простору, де наявність культурних (національних) джерел не перетворюється на хибність чи дефективність» (Артеменко, 2013: с. 179). Саме Прикордоння є таким відкритим простором, оскільки жодна із ідентичностей тут не може зайняти домінуючу позицію, встановивши свою гегемонію. Таким чином, бути українцем визначається як буття на межі, прикордонні. Саме ж Прикордоння – це простір, де кожен з акторів налаштований на співпрацю. Доволі вдалим є визначення Прикордоння, яке надibuємо в цій частині книги, а саме як ситуації «ствердження ствердження», в якій комунікація «різних» і «рівних» сприймається як цілісна єдність (Артеменко, 2013: с. 180).

Разом з тим, Андрій Артеменко намагається подивитися на європейську ідентичність України з дещо іншої перспективи. Зауважує, що, обґрунтовуючи тезу про європейський шлях нашої держави, потрібно звертати увагу не лише на пошук спільного історичного досвіду із західними сусідами, але й виявлення вітчизняної традиції правосвідомості. Для проведення аналізу останньої вводиться поняття «вольності», яке, як переконує автор, було одним із складових дихотомії (йдеться про дихотомію «право - вольність»), під впливом якої формувалася українська правосвідомість. Для демонстрації цього у книзі реконструйовано доволі широкий контекст історії України.

Ще одним аспектом дослідження Прикордоння в книзі виступає проблематика ідентичності суб'єкта в ситуації, породженій цим соціокультурним утворенням. Важливість розгляду даного аспекту зумовлений тим, що, як переконує Андрій Артеменко, «Прикордоння (на прикладі України) постає як відкритий комунікативний простір, де кожен з учасників визначає себе через належність до кордону, а тому бачення ролі і статусу дієвця (за термінологією А. Турена) набуває особливого вигляду» (Артеменко, 2013: с. 199). Саме тому й варто з'ясувати, в чому особливість ідентичності суб'єкта в умовах Прикордоння?

Згадана специфіка ідентифікації зумовлена, по-перше, тим, що оточення суб'єкта має активний характер і виступає в якості мереж і потоків. По-друге, в умовах Прикордоння кожен агент самостійно витворює механізми встановлення кордонів. Можна впевнено стверджувати, що формально встановлені кордони і межі тут перетинаються із невидимими межами, створюючи з ними мережі та смислові орієнтири, що структурують соціальний і культурний простір. Українська ідентичність в книзі визначена саме як прикордонна ідентичність, яка демонструє власну складність, систему толерантностей і лояльностей. Вона є «утворенням

специфічного мережевого вузла, який поєднує різні функціональні, просторові і символічні мережі» (Артеменко, 2013: с. 200).

В останній частині книги Андрія Артеменка обґрунтовується спосіб пояснення соціального простору з використанням топологічної моделі ідентичності. Для цього звернуто увагу на досвід соціальної філософії, пов'язаний із ідеєю «соціального картографування». Мова йде про поняття «соціального ландшафту», метафору «мережі» і визначення мережевого суспільства. На основі цього зроблено загальний висновок, що «соціальна філософія розкриває зміст соціальної “топографії” як розрізнення топосів і аналіз їхнього взаємозв'язку, взаємодію соціальних топосів як взаємну інтерпретацію, співвідношення ціннісних систем, ідентифікацію спільнот. “Топографічний” опис соціальної філософії пов'язаний із встановленням специфічних ментальних структур, що відповідають топосам мережевого соціального картографування» (Артеменко, 2013: с. 215).

Разом з тим, аналізуючи проблему ідентичності в сучасному соціумі, який визначений як мережевий, не можна оминати увагою феномен соціальної трансформації. У цій частині роботи автор виходить на проблематику політичного транзиту, що, безперечно, є важливою для розуміння соціальних і політичних процесів в сучасній Україні. Згідно з одним із визначень демократичного транзиту, яке надibuємо в книзі, ми маємо справу із «морфогенезом, спрямованою дією, для якої визначені умови початкового етапу і бажані форми, які слід отримати» (Артеменко, 2013: с. 239). До цього додається, що транзит є напрямком зміни мережевої форми, корекцією функціональних зв'язків соціального об'єкта. Разом з тим, Андрієм Артеменком не помічено, що сама концепція демократичного транзиту є доволі суперечливою. Суперечність проглядається, передусім, в тому, що стан транзитності набуває перманентного характеру, відображаючи, по суті, відому апорію «Ахілеса і черепахи». А, по-друге, перехідність не дає можливості вироблення ідентичності (якщо спробувати описати в поняттях книги А. Артеменка). Йдеться про те, що плинність політичного порядку не дозволяє його чітко визначити (а відтак, і здійснити критику, якщо він перешкоджає реалізації індивіда як політичного суб'єкта), а тому й закладає можливість народження того, що вже здобуло назву «гібридного режиму».

Підбиваючи підсумки, можемо стверджувати, що книга Андрія Артеменка піднімає надзвичайно складну і важливу проблему сучасної соціальної філософії. Поняття ідентичності, без сумніву, одне із найпопулярніших понять сучасної філософії, політології, соціології, культурології, але, разом з тим, воно є одним із найбільш дражливих. Спроба здійснити його роз'яснення через вплітання (а може й, навпаки, роз-

плутування) ідентичності в мережі дало можливість визначити діапазон проблем, які ми повинні прояснити, слідуючи за «дорогоказною ниткою» топології Я в мережевих структурах соціуму.

Література:

1. Артеменко А. (2013) Топологія Я в мережевих структурах соціуму. – Харків, 2013. – 344 с.
2. Мервік Е. (2014) Як на вас накопили досє // Критика. – 2014. – № 1-2. – С. 12-15.

Дмитрий Шевчук. Как наше Я «вплетается» в сети социального пространства...

Рецензия на книгу: Артеменко А. Топология Я в сетевых структурах социума. – Харьков, 2013. – 344 с.

В данной статье представлена рецензия на книгу Андрея Артеменко «Топология Я в сетевых структурах социума». Сети сегодня рассматриваются как нечто очевидное. Они продуцируют особенную социальную логику и определяют идентичность. Андрей Артеменко в аспекте идентичности исследует фундаментальные (например, зависимость идентичности от окружения, социальных ролей и статусов) и чрезвычайно актуальные (изменение способа понимания идентичности) проблемы. Его идеи проанализированы в данной статье.

Ключевые слова: топология, идентичность, социальная философия, сеть.

Dmytro Shevchuk. How our I “Woven” into Networks of Social Space...

A Review of the monograph: Artemenko A. (2013) “Topology of I in Network Structures of Society”.

The given article presents a review of Andriy Artemenko’s book “Topology of I in Network Structures of Society”. The networks are seen as something obvious today. They produce special social logic and determine identity. A. Artemenko in aspect of identity investigates basic (such as dependence of identity on the environment, social roles and status) and extremely topical (such as changing the nature of the understanding an identity) issues. His ideas are analyzed in the present article.

Keywords: topology, identity, social philosophy, network.

Дмитро Шевчук – доктор філософських наук, доцент, декан гуманітарного факультету Національного університету «Острозька академія».

E-mail: dmytro.shevchuk@oa.edu.ua

Shevchuk – Doctor of philosophical sciences, Associate Professor, Dean of Faculty of humanities at The National University of Ostroh Academy.

E-mail: dmytro.shevchuk@oa.edu.ua